

ARTIKEL

Kinderboeken en goed ouderschap

Een participatieve discoursanalyse van Nederlandse islamitische kinderboeken met auteurs en ouders

Alex Schenkels en Paul Mutsaers*

Abstract

Dutch-born generations of Muslims have been studied extensively, with much attention directed to their religious identity construction. Now that third and fourth generations are being raised, the question of Dutch Muslim parenthood has come to the surface. We take Islamic children's books as important research material that contains educational attributes but also mirrors contemporary parent-child relations and parenting styles. The literature on Islamic children's books is scarce, yet divided. Some state that authors of children's books succumb to 'Western' secularist and consumerist norms. Others laud them as patchworks of cultural hybridity. We take up a position that does not fully square with either one of these viewpoints. Based on a participatory discourse analysis of four books we conclude that they epitomise the complex and multi-directional ways in which Muslim family identities are formed and negotiated.¹

Keywords: *Islamic children's literature, Muslim families, religious parenting, intensive parenting, discourse analysis, cultural theory*

* Alex Schenkels werkt als onderzoeker bij het Centre of Expertise Perspectief in Gezondheid van Avans Hogescholen. Daarnaast is hij promovendus aan het departement Culture Studies, Tilburg University. Zijn onderzoek richt zich op islamitische pedagogiek en ouderschap in Nederland en participatieve methoden van onderzoek. Paul Mutsaers is als universitair docent verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen, Culturele Antropologie en Ontwikkelstudies. Zijn onderzoek is onder andere gericht op jongeren, ouderschap en opvoedvraagstukken in verschillende contexten (Nederland, Curaçao, Suriname) en domeinen (justitieel, pedagogisch, huiselijk, onderwijs, etc.).

Deze publicatie maakt deel uit van het project *Intensive Islamic parenting? 2nd and 3rd generation Muslim parents in the Netherlands and their negotiations with parenting discourses* (projectnummer 023.014.007) dat is gefinancierd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

1 Introductie

Moslims vormen de snelst groeiende maar ook de meest gestigmatiseerde religieuze minderheid in het voornamelijk seculiere West-Europa (Maliepaard en Alba 2016). Beslissende momenten zoals het uitbreken van de 'War on Terror' (2001) hebben moslims tot een verdachte gemeenschap gemaakt, waarna talloze studies zich vooral op negatieve ervaringen van en met moslims in de samenleving hebben gericht. De laatste jaren is er echter meer aandacht gekomen voor de opwaartse sociale mobiliteit van (veelal) in Europa geboren moslims (Crul et al. 2016), hun politieke mobilisatie (Ahmad en Sardar 2012) en de expressie van moslim- of bi-culturele identiteiten in de culturele sector (Slootman 2017). In studies naar de mobiliteit en verbeterde zelfpresentatie van jonge moslims is de aandacht vooral uitgegaan naar sociale-mediaplatforms, omdat die ruimte bieden voor alternatieve verhalen over de islam en het moslim-zijn (bijvoorbeeld Eckert en Chada 2013).

Culturele uitingen zoals kinderenboeken zijn volgens ons eveneens belangrijke middelen voor etnische en religieuze minderheden om verhandelingen over hun inherente 'anders-zijn' te weerleggen (Zamorano Llena 2020). Kinderliteratuur biedt daarnaast ruimte voor de authentieke (re)presentatie van niet-normatieve kind- en gezinsbeelden (Hedberg et al. 2022). Ondanks de potentie van literair werk om kaders te doorbreken, hebben andere auteurs zich pessimistisch uitgelaten over de literaire representatie van moslimidentiteiten in 'het Westen'. Kinderen met een etnische of religieuze minderheidsachtergrond – en hun tradities – zijn al decennialang slecht vertegenwoordigd in jeugdliteratuur (Bothelo en Rudman 2009). Van den Bossche en Klomberg (2020) wijzen op de dominantie van witte normen in Nederlandse literatuur: witte kinderen zijn veel zichtbaarder in kinderboeken en bovendien vertonen de vertelde verhalen een hoge mate van 'deculturalisatie', wat Bothelo en Rudman (2009) omschrijven als het vervangen van kenmerken van minderheidsculturen door die van de dominante witte cultuur. Als er al jonge minderheden in Nederlandse kinderboeken voorkomen, worden ze vaak zeer essentialistisch weergegeven. Van den Bossche en Klomberg (2020) geven als voorbeeld de vrijheidsbeperking van moslimmeisjes. Nash (2012; 2019) stelt dat het ene oriëntalistische stereotype (de exotische, sensuele moslim) in de jaren simpelweg is vervangen door het andere (de militante fanaticus).

In deze bijdrage richten we ons op islamitische kinderboeken zelf. Onder islamitische kinderboeken verstaan wij boeken met een duidelijke normatieve, religieus-pedagogische focus, gericht op het bevorderen van een correcte islamitische levensstijl en/of theologisch begrip van het beoogde leespubliek: moslimkinderen. In de meeste gevallen zijn deze boeken ook geschreven door een islamitische auteur (Janson 2018, 436).

Over islamitische kinderliteratuur in ‘westerse’ contexten is tot op heden weinig geschreven. Op basis van de beschikbare literatuur komt een gepolariseerde discussie naar voren. Aan de ene kant klinken relatief optimistische stemmen. Ghonem-Woets en Beck (2013) constateerden enkele jaren geleden dat de markt voor Nederlandse islamitische kinderboeken weliswaar erg klein is, kwalitatief gezien zijn islamitische kinderboeken wel steeds beter geworden – taalkundig, pedagogisch, stilistisch. Zodoende zijn deze boeken langzaam een tegenwicht beginnen te vormen voor de deculturalisatie in eurocentrische boeken. Bovendien bevatten de verhaallijnen van deze boeken nu meer elementen van de hedendaagse samenleving, waardoor ze herkenbaarder zijn voor moslimkinderen en moslimouders van nu – en misschien zelfs voor niet-islamitische lezers (Ghonem-Woets en Beck 2013; Janson 2018; Zamorano Llena 2020). Volgens deze auteurs lijkt hedendaagse islamitische kinderliteratuur een toonbeeld van culturele hybriditeit. Hybriditeit veronderstelt een proces van identiteitsuiting, waarbij mainstream en ‘alternatieve’ symbolen en literaire stijlelementen gecombineerd worden tot een veelkleurige, doch meestal harmonieuze *bricolage*. Vanuit dit perspectief bezien zijn zaken als herkenbaarheid en wellicht zelfs commercialiteit potentiële emancipatoire elementen (cf. Janson 2018).

Anderen, zoals Nash (2019) en Williams (2020), vinden dergelijke argumenten over culturele hybriditeit naïef. Volgens hen is dit een onderschatting van de logica van culturele hegemonie en de machtsstructuren die het in stand probeert te houden: ‘Although Muslim writers are socially determined to express themselves in an autonomous voice, much of their cultural production of Anglo-western Islamic children’s literature is invariably coming to parrot the dominant culture’ (Williams 2020, 97). Dit ‘papegaaien’ vertaalt zich volgens Williams vaak in boodschappen en personages die indruisen tegen de islam, of het levert slechts ‘etnische’ literatuur op die van alle islamitische inhoud is ontdaan.

Herkenbaarheid en commercialiteit zijn juist ondermijnend voor de ‘interne ethiek’ van Europese moslimgemeenschappen (Nash 2019; Williams 2020). Sterker nog, de toe-eigening van dergelijke symbolen en stijlelementen leiden vaak tot culturele (zelf) kolonisatie door moslimauteurs, die onvermijdelijk hun autonome en authentieke stem verliezen, aldus Williams (2020, 97): ‘The danger... is their potential to reinforce Anglo-Western rationality and reflect a form of cultural colonization authored paradoxically by Muslims themselves.’

In deze bijdrage buigen wij ons over de vragen: Op welke manieren worden ouder-kind relaties en identiteiten van Nederlandse moslimouders discursief geconstrueerd in hedendaagse Nederlandse islamitische kinderboeken? En hoe verhouden de literaire stijlelementen en symbolen van deze boeken zich tot de noties van culturele

hybridisatie en/of culturele zelfkolonisatie? Eerst volgt een beschrijving van onze participatieve discoursanalyse-methode en de vier onderzochte kinderboeken. Vervolgens behandelen we twee stellingen die ons helpen onze weg te vinden in het debat over 'hybriditeit versus hegemonie' met betrekking tot islamitische kinderliteratuur. Vervolgens beargumenteren we dat de zeer brede opvatting van Nash (2019) en Williams (2020) over 'westerse hegemonie' aan kracht inboeten als deze wordt toegepast op een specifiek domein als ouderschap en de weergave van 'goed ouderschap' in islamitische kinderboeken. We beargumenteren dat het überhaupt een onjuiste simplificatie is om te spreken van 'westerse' versus 'islamitische' opvoedstijlen, waarbij de eerste de tweede onvermijdelijk overheerst. In hoofdstuk 4 betogen we dat het gebruik van symbolen en literaire vormen uit de dominante literaire cultuur niet leidt tot zelfkolonisatie, maar dat er tevens geen sprake is van een 'strijdvrije' culturele bricolage.

2 Etnografische discoursanalyse

Dit artikel maakt onderdeel uit van een breder (promotie)onderzoek, een etnografische studie gericht op de vraag hoe Nederlandse moslimouders uit de middenklasse hun ouderschapsidentiteit bepalen en omgaan met de talloze religieuze en culturele normen en waarden die er zijn en de manieren waarop deze wel of niet zijn ingebed en geïdealiseerd in opvoedpraktijken. We richten ons specifiek op moslimouders uit de middenklasse omdat we willen weten hoe zij zich verhouden tot het discours van 'intensief ouderschap' (waarover hieronder meer), dat wordt gezien als de dominante ouderschapsideologie in West-Europese middenklasse samenlevingen (bijvoorbeeld Faircloth 2020).

De eerste deelstudie van dit onderzoek bestond uit een digitale etnografie en discoursanalyse van enkele prominente Nederlandse socialemediapagina's over islamitisch ouderschap (Schenkels en Mutsaers 2019; Schenkels et al. 2021). Deze verkenningen leidden ons naar islamitische kinderboeken. Onze aandacht werd getrokken omdat we getuige waren van de lancering van een aantal van deze boeken en hun positieve ontvangst online; in interviews met ouders – vooral van kinderen in de leeftijd van nul tot vijf jaar – werd de behoefte aan dergelijke boeken ook sterk benadrukt. Hierbij ging het de betreffende ouders niet alleen om de educatieve waarde van deze literatuur, maar ook om het feit dat zij hun geloof en identiteit en dat van hun kinderen en gezinnen in positieve zin representeren (Schenkels en Mutsaers 2019). Hieruit spreekt dus niet alleen onze etnografische benadering, maar ook onze focus op discoursanalyse. Wij zien kinderboeken als culturele 'artefacten' waarin ideologische aannames, overtuigingen en normen over 'goed' moslimouderschap gecodeerd zijn. Bovengenoemde boeken alsook de (online) reacties, recensies,

et cetera zijn volgens ons discursieve praktijken, die samen een 'circuit' van of cultuur vormen (cf. Du Gay et al. 1997).

In deze bijdrage doen we verslag van een etnografische discoursanalyse (cf. Smart 2008), bestaande uit drie fasen waarin we het culturele 'circuit' van de geselecteerde boeken hebben trachten te vatten en – deels – simuleren.

1. In de eerste fase van het onderzoek vormden onze eerdere etnografische bevindingen de basis voor onze eerste lezing van het boek. Een aantal onderwerpen vormden de leidraad voor onze interpretatie: de positionering van het kind (kind-centralisatie), ouder-kind interacties (opvoedstijl) en opvoedcontext (familie-structuur) (cf. Schenkels en Mutsaers 2019).
2. Fase twee bestond uit vier focusgroepen (één per boek). Hieraan namen de vier auteurs deel en negen ouders (drie vaders, zes moeders). Bij iedere focusgroep waren een onderzoeker, de kinderboekenauteur en drie tot vijf ouders aanwezig. We vonden het belangrijk om de auteurs te betrekken omdat zij – in termen van Du Gay et al. (1997) – de primaire 'producenten' zijn van de culturele artefacten. Daarnaast zouden hierdoor binnen de context van de focusgroep directe ouder-expert interacties plaatsvinden, een onderwerp dat in het bredere onderzoeksproject centraal staat. Wel kozen we er bewust voor om de ouders/lezers (de 'consumenten') in de numerieke meerderheid te laten zijn ten opzichte van de auteurs en ons als onderzoekers. Dit om de dominantie van de visies en interpretaties van deelnemers in een 'expert'-rol (cf. Briggs 2005) te ondervangen. Overigens hadden we eerder in ons veldwerk al gemerkt dat de scheidslijn tussen ouders en experts dun is en er regelmatig rolverschuivingen plaatsvinden. Dit heeft er onder andere mee te maken dat de doelgroep ouders veelal bestaat uit hoger opgeleide individuen met (professionele) affiniteit met pedagogiek en onderwijs (Schenkels en Mutsaers 2019).
3. Na deze vier focusgroepen schreven wij in de derde fase een eerste versie van dit artikel, dat we zowel aan deelnemende ouders (per e-mail) als de auteurs voorlegde (in een finale focusgroep sessie). Deze interpretatiecyclus noemen we 'participatieve discoursanalyse' en is onze manier om zo goed mogelijk recht te doen aan de interpretaties van alle deelnemers. In het algemeen waren de deelnemers het eens met onze interpretaties en konden zij zich vinden in de gemaakte selecties. Zij deden enkele aanvullingen op ons werk, vaak door andere casussen of perspectieven aan te reiken. Een enkele kritische noot had betrekking op de weergave van een citaat (zie sectie 3b).

Selectie kinderboeken

Een aantal boeken sprongen er voor ons uit omdat ze (a) geschreven waren door populaire bloggers die we al kenden uit ons digitale veldwerk, (b) veel recensies en *shares* kregen op de websites uit ons veldwerk, en (c) het belangrijkste, ze het hedendaagse Nederlandse moslimgezinsleven beschreven. De vier boeken die we hebben geselecteerd staan beschreven in tabel 1.

Tabel 1 Selectie kinderboeken.

Titel	Auteur	Beschrijving	Aanvullende informatie
<i>Nora leert over Allah</i> (2021)	Alexander den Toom	<p><i>Nora leert over Allah</i> draait om de relatie tussen Nora en haar moeder. De moeder neemt Nora mee op een uitstapje naar het bos, waar ze haar dochter leert dat Allah alles wat ze om zich heen ziet heeft geschapen. Het verhaal is in korte, rijmende versjes geschreven.</p> <p>Doelgroep: 1 tot 4 jaar.</p>	<p>Den Toom is moderator van het online platform 'Kleine Moslims'. Hierop plaatste hij dagelijks video's, posts en artikelen over islamitisch opvoeden en ouderschap. Daarnaast recenseerde hij hedendaagse islamitische kinderboeken (o.a. <i>Sara en Hamza</i> en <i>Moessie Boekie</i>).</p> <p>De Facebook-pagina van <i>Kleine Moslims</i> was een van de cases van een eerdere deelstudie van dit onderzoeksproject (Schenkels en Mutsaers 2019).</p>
<i>Moessie – Papa is mijn beste vriend</i> (2019)	Abdelhakim Chouaati	<p><i>Moessie – Papa is mijn beste vriend</i> bestaat uit korte verhalen waarin de relatie tussen Moessie en zijn vader wordt weergegeven. Moessie is zowel de hoofdpersoon als de verteller, zijn perspectief staat centraal. De grote verscheidenheid aan settings en activiteiten benadrukken dat Moessies vader een belangrijke rol in zijn leven speelt.</p> <p>Doelgroep: 3 tot 8 jaar.</p>	<p>Dit boek werd meermaals genoemd in eerdere interviews (2020 en 2021) met ouders. Daarnaast kwamen we verschillende recensies over het boek tegen op socialemediakanalen over islamitisch ouderschap die we bestudeerden (zoals <i>Kleine Moslims</i> en <i>Mammieammie</i>).</p>

Titel	Auteur	Beschrijving	Aanvullende informatie
<i>Sara en Hamza</i> (2020)	Mahwish Ashraf	<i>Sara en Hamza</i> gaat over het dagelijks leven van een vijfjarige tweeling. In 21 korte verhalen krijgt de lezer een indruk van hun leven in verschillende, alledaagse settings. Doelgroep: 3 tot 8 jaar.	Ashraf is moderator van het online platform 'Mammiamammie'. Op haar kanalen plaatst ze regelmatig blogs en video's over ouderschap, deelt ze recepten en knutselactiviteiten en beheert ze een webshop. Ook zij recenseert islamitische kinderboeken (o.a. over <i>De ramadankalender</i> en <i>Moessie – Papa is mijn beste vriend</i>).
<i>De ramadankalender</i> (2021)	Atika Aaras	Het hoofdverhaal gaat over de voorbereidingen van een gezin op het jaarlijkse ramadanfeest en speelt zich af in hun woonkamer. Djunaid en zijn zus Safiya zijn de hoofdpersonen. Hun ouders gebruiken de zogenaamde ramadankalender om de kinderen op een educatieve manier bij de heilige maand te betrekken. Doelgroep: 4 tot 7 jaar.	Dit boek werd ons getipt door Alexander den Toom. We waren dit boek nog niet in ons online veldwerk tegengekomen – temeer omdat het destijds ook nog niet uitgebracht werd. Aangezien het onderdeel is van een lesprogramma van islamitische basisscholenkoepel SIMON, zullen kinderen (en ouders) er mee in aanraking zouden komen.

De ramadankalender die centraal staat in het gelijknamige boek is een populair item onder jonge Nederlandse moslimgezinnen. Het is een versierd kartonnen bord in de vorm van een moskee met kleine vakjes die korte beschrijvingen bevatten van dagelijkse taken voor de kinderen. In het boek kunnen de kinderen niet wachten om de vakjes te openen en ontstaat er al snel ruzie. De kalendertaken helpen Djunaid en Safiya om hun meningsverschillen bij te leggen en ondertussen meer te leren over hun geloof.

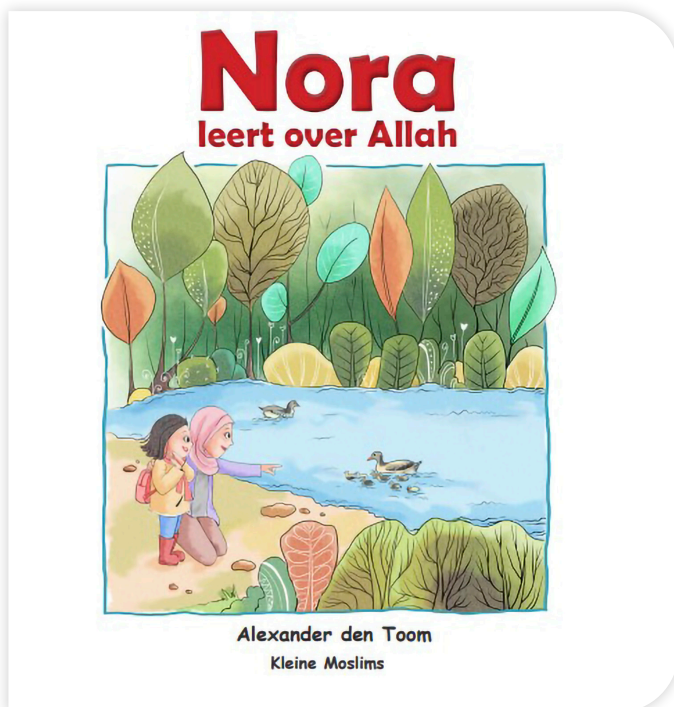
Afbeelding 1 Omslag van het boek *De ramadankalender*.

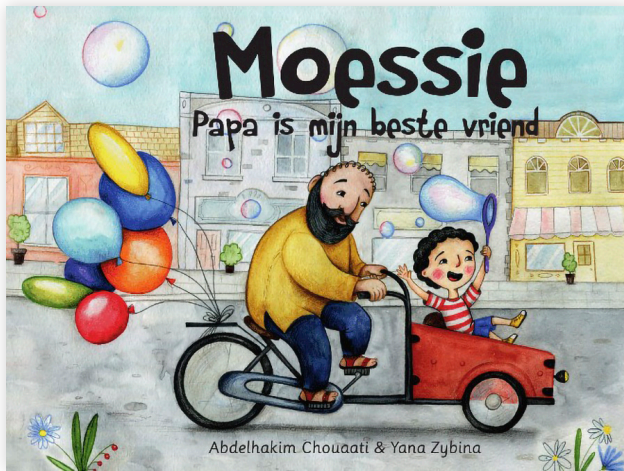
Afbeelding 2 Omslag van het boek *Sara en Hamza*.

Sara en Hamza: Zowel de tweeling als hun ouders staan centraal en de meeste interacties vinden plaats tussen de leden van dit (kern)gezin. Maar ook andere familieleden zoals oma's, neefjes, ooms en tantes zijn duidelijk aanwezig in het leven van de tweeling. In vrijwel elk verhaal leren Sara en Hamza iets over hun religie, wat veelal gebeurt tijdens alledaagse situaties zoals boodschappen doen. Het leven in een multiculturele samenleving is een tweede centrale thema, wat bijvoorbeeld naar voren komt in een verhaal waarin Sara en haar niet-islamitische vriendin hun verschillende eetgewoonten leren kennen en elkaar leren respecteren.

Net als in de andere boeken treedt in *Nora leert over Allah* de ouder op als de belangrijkste religieuze opvoeder. In de andere boeken zijn de religieuze lessen gekoppeld aan alledaagse situaties, maar in dit boek zijn de lessen meer metafysisch van aard, door de focus op de scheppingen van Allah.

Afbeelding 3 Omslag van het boek *Nora leert over Allah*.

Afbeelding 4 Omslag van het boek *Moessie – Papa is mijn beste vriend*.

Moessie – Papa is mijn beste vriend bestaat uit korte verhalen waarin de relatie tussen Moessie en zijn vader wordt weergegeven. Moessie is zowel de hoofdpersoon als de verteller; zijn perspectief staat centraal. De grote verscheidenheid aan settings en activiteiten benadrukken dat Moessies vader een belangrijke rol in zijn leven speelt. Moessies vader wordt weergegeven als een betrokken en bescheiden aanwezigheid in het leven van zijn zoon, of dat nu tijdens het gebed is, wanneer hij Moessie troost of wanneer hij meespeelt in een dinosauruspak of met een computerspel. Vergeleken met de andere boeken lijkt de religieuze opvoeding van Moessie minder 'instructief', maar de vader geeft wel duidelijk het goede voorbeeld (op een vrij vlotte en natuurlijke manier).

3 Stelling 1: In het concrete zwakt culturele hegemonie af

Williams (2020) en Nash (2012; 2019) stellen dat een nieuwe oriëntalistische tendens moslimauteurs dwingt tot culturele (zelf)kolonisatie. Hiermee doelen zij op kinderboekenschrijvers die westerse culturele symbolen (bijvoorbeeld superhelden) en taalspelen 'papagaaien', waarmee ze hun islamitische ethiek en identiteit eigenhandig ondermijnen (Williams 2020, 97). Op basis van een brede definitie van de 'westerse' hegemoniale cultuur impliceren zij dat westers consumentisme kan worden afgezet tegen islamitisch ethos (Williams) en dat er een uniform 'seculier Westen' bestaat dat we kunnen identificeren (Nash). Het is lastig om interculturele identiteitsconstructies op zo'n abstract niveau en in zulke grote lijnen in het veld te bestuderen, in concrete uitingen van materiële cultuur zoals kinderboeken.

Zodoende dat wij in deze bijdrage op een specifiek maatschappelijk thema ingaan: ouderschap. In de volgende paragraaf een toelichting waarom ouderschap vandaag de dag zo'n belangrijk sociaal thema is.

3a De ideologie van intensief ouderschap

Ouderschap wordt over het algemeen beschouwd als een 'taak' van groot maatschappelijk belang. Het wordt niet alleen gezien als de oorzaak van en de oplossing voor veel 'sociale problemen' (Gillies et al. 2013); het wordt door antropologen en wetenschappers die zich bezighouden met ouderschapscultuur ook benaderd als een culturele activiteit die bemiddelt tussen het zelf en de groep. Ouderschap wordt gezien als een spiegel voor de bredere samenleving (Faircloth 2020). Het gaat dus net zozeer over het inwijden van kinderen in sociale gebruiken en het aanleren van culturele normen als over het onderhandelen daarover.

Verschillende auteurs stellen dat ouderschap in de decennia na de Tweede Wereldoorlog intensiever is geworden. Ouders hebben de laatste decennia niet alleen aanzienlijk meer tijd met hun kinderen doorgebracht; ouderschap is ook een meer gecoördineerde activiteit geworden waarin de behoeften van kinderen centraal zouden moeten staan (Hays 1996; Lareau 2011). Deze intensievere benadering van ouderschap wordt sterk gevoed door een steeds groter wordende groep opvoeddeskundigen. Hedendaagse opvoeddeskundigen zien ouders als managers van het leven van hun kinderen en als bakens voor hun sociaal-emotionele ontwikkeling (Hays 1996; Faircloth 2020). Ouders worden beschouwd als de belangrijkste pedagogische opvoeder: de 'gevers', wiens acties en gedragingen zelfs causaal verbonden zijn met de 'resultaten' van een kind. Furedi (2002) noemt dit 'ouderlijk determinisme' en in de antropologie wordt het meer algemene begrip *nurtured childhood* gebruikt (Hecht 1998). Dit impliceert dat kinderen worden gezien als 'nemers' en dat de ouders hun ontwikkelingsbehoeften te allen tijde voorop moeten stellen. Als gevolg hiervan wordt een sterke nadruk gelegd op een sensitieve houding van de ouders, dat wil zeggen, het empathisch kennen van je kind (Hays 1996). *Nurtured childhoods* krijgen de kans zich te ontwikkelen in wat Lancy (2015) 'neontocratieën' noemt: samenlevingen waarin het kind centraal staat. Dit zet hij op polemische wijze af tegen 'gerontocratieën' waar oudere generaties de scepter zwaaien en *nurturing childhoods* vaker voorkomen; kinderen die voor broers en zussen zorgen, kinderen als gezinshoofd, minderjarige kostwinners, enzovoorts.

Volgens Panforti (2010) wordt deze 'nurturing' ouder-kind relatie gerepresenteerd in hedendaagse kinderliteratuur. Tot in de vroege 20^e eeuw ware ouderfiguren prominenter aanwezig en vooral autoritairder en veeleisender richting kinderpersonages.

In 'moderne' kinderliteratuur zijn kinderen veelal protagonistisch en vervullen de meeste ouder-personages liefhebbende en toegewijde bijrollen.

Een andere factor die het ouderschap intensiever heeft gemaakt is de individualisering van opvoeding. De nadruk is komen te liggen op individuele ouders die hun kinderen opvoeden binnen de grenzen van het kerngezin (o.a. Faircloth 2020). Ook dit is terug te zien in discursieve representaties in kinderboeken, waarin kerngezinnen prevaleren (Pesonen 2021). Hedberg et al. (2022) schrijven dat ondanks toegenomen diversiteit in ouderpersonages (lees: toename van 'regenbooggezinnen') binnen hedendaagse kinderliteratuur de focus blijft op monogame, kind-gecentreerde kerngezinstructuren. Hays (1996, 8) heeft deze ontwikkelingen samengevat onder de term 'intensief ouderschap'. Zij ziet intensief ouderschap als een dominante ideologie, omdat de normen ervan – op het gebied van opvoedstijl, ouder-kindrelaties en gezinssamenstelling – door de meeste beleidsmakers, pedagogische professionals en ouders in de huidige 'westerse' samenlevingen worden onderschreven (Faircloth 2020; Gillies et al. 2013).

In eerdere bijdragen hebben we al gekeken naar de vraag op welke manieren jonge Nederlandse moslimouders zich beroepen op islamitische pedagogieën in een tijd waarin de intensieve ouderschapsideologie dominant is (Schenkels en Mutsaers 2019; Schenkels et al. 2021). Uit eerdere studies in West-Europese contexten ontstaat de indruk dat de opvattingen en gebruiken van moslimouders niet verenigbaar zijn met op intensief ouderschap gebaseerde verwachtingen op een aantal vlakken (Bucx et al. 2015; Pels en De Haan 2007; Raffaeta 2016). Ouders van deze zogeheten 'eerstegeneratiemigranten' worden in wetenschappelijke literatuur en onder professionals afgeschilderd als niet betrokken, ongeschoold (in pedagogisch opzicht) en onwetend – althans, naar hedendaagse maatstaven van 'experts' (Raffaeta 2016). Verder wijst men op een overwegend autoritaire opvoedstijl onder veel ouders, zeker bij vaders, wat afwijkt van de normatieve autoritatieve (of democratische) opvoedstijl in de Nederlandse samenleving (Bucx et al. 2015). Een andere factor is het grotendeels weggefallen van *extended family*-structuren, waardoor de vertrouwde collectivistische opvoedbenadering voor veel ouders moeilijk toepasbaar blijkt in het sterk geïndividualiseerde Nederland (Bucx et al. 2015.; Pels en De Haan 2007). Ook wordt er gewezen op verschillen qua positionering van het kind. Binnen veel 'eerstegeneratiegezinnen' zijn er meer gescheiden (belevings)werelden van volwassenen, waarin het kind zich meer dient te voegen naar die van volwassenen. Er ligt meer nadruk op conformisme en het respect tonen van kinderen jegens hun ouders, in sterkere mate dan andersom (Bucx et al. 2015).

Qua genderrollen prevaleren traditionele rolverdelingen, ingegeven vanuit zowel islamitische leerstellingen als herkomstcultuur (Bucx et al. 2015). Vanuit islamitisch kader worden vaders primair verantwoordelijk geacht voor (religieuze) socialisatie van kinderen, moeders vooral voor verzorgingstaken (Giladi 2009). In de naoorlogse Nederlandse migratiecontext lijkt in de praktijk echter sprake van een 'verborgen matriarchaat': moeders pakten beide ouderrollen op zich, zij het onuitgesproken (Pels 2000). In eerdere bijdragen merkten we op dat er veel aandacht uitgaat naar actieve betrokkenheid van vaders en dat vooral hoger opgeleide vaders een meer (emotioneel) betrokken rol voorstaan (Schenkels en Mutsaers 2019).

Uit onderzoek onder migrantenouders van de tweede en derde generatie ontstaat echter een ander beeld. Qua gezinssamenstelling lijken zij meer richting de kerngezinstructuur opgeschoven te zijn (Bucx et al. 2015). De toepassing van islamitische pedagogiek door deze generaties speelt waarschijnlijk een interessante rol in de ontwikkelingen met betrekking tot hun ouderschap. Op basis van ons eerdere werk zijn we tot de conclusie gekomen dat de islamitische pedagogiek en de ideologie van intensief ouderschap qua ideeën over ouder-kindrelaties helemaal niet tegenstrijdig zijn, noch in theorie noch in de praktijk (Schenkels en Mutsaers 2019). Zo zijn westerse theorieën over de hechting en de ontwikkeling van kinderen grotendeels verenigbaar met traditionele islamitische pedagogieën, die het belang van hechting tussen ouder en kind onderstrepen en die gefaseerde groei beschrijven (Sulaiman et al. 2014). In online video's en discussies die we analyseerden werden de overeenkomsten tussen deze pedagogieën regelmatig benadrukt (Schenkels en Mutsaers 2019). Bovendien sluiten islamitische overleveringen over Profeet Mohammed (de Soenna) en zijn interacties met kinderen aan bij hedendaagse opvattingen over 'gecoördineerde opvoeding', hartelijkheid en empathie (Al-Awadi 2018). Hieronder bespreken we welk beeld in de vier kinderboeken wordt geschetst.

3b Ouder-kind relaties in de boeken: de 'gevers' en 'nemers'?

Zowel de ouders en de auteurs als wijzelf signaleerden verschillende voorbeelden van intensieve ouder-kind relaties in de boeken. In alle boeken werden vaders en moeders afgeschilderd als de primaire (religieuze) opvoeders. Wanneer ze religieuze begrippen aan hun kinderen uitlegden, waren ze volledig op hen gericht, pasten ze hun taal aan en omhelsden ze hen of gaven ze op een andere manier uiting aan een gevoel van fysieke nabijheid en *leveling*. Wanneer de moeder in *Nora leert over Allah* aan haar kind uitlegt dat Allah alles heeft geschapen, wijst ze naar de eenden-vijver, slaat een arm om Nora's schouder en zakt door haar knieën zodat ze op gelijke hoogte met haar dochter zit (zie afbeelding 3).

Desgevraagd zeiden de meeste ouders dat de ouder-kind-interacties in de boeken leken op hun eigen gezinsactiviteiten en op de manier waarop zij en hun partners met hun kinderen omgingen. Tijdens de eerste focusgroep (over *Nora leert over Allah*) zei een ouder, Elif², dat de laatste zin van het boek ('We moeten voor onze planeet zorgen, want het is onze taak, aan ons gegeven door Allah') een levendig gesprek tussen haar en haar kinderen op gang bracht. Elif bekende dat ze normaal gesproken niet vaak met haar kinderen over de islam praat:

Voor mij waren dit soort gesprekken ook niet echt onderdeel van mijn opvoeding. Ik ben meer opgevoed door de gemeenschap en de tradities. Waarom hebben we dit soort gesprekken niet? Waarom is het voor ons vanzelfsprekend dat we moslim zijn? Is er te weinig tijd voor? Gaan we ervan uit dat het wel in de moskee zal gebeuren? Dat zijn vragen die het boek bij me opriepen.

Elif lijkt hier een onderscheid te maken tussen godsdienstonderwijs vanuit de gemeenschap en godsdienstonderwijs vanuit de ouders, waarbij het eerste een meer 'natuurlijke' onderdompeling in de islam impliceert. Gezien de vragen die ze zichzelf als ouder stelt, lijkt ze te twijfelen of dit educatieve pad toereikend is voor haar kinderen en of zij niet een meer gecoördineerde aanpak zou moeten bieden. Later zei Elif echter ook dat ze de rol van de gemeenschap in het boek miste, aangezien er alleen interacties tussen Nora en haar moeder worden beschreven.

In *Moessie* wordt het kind duidelijk centraal gesteld, zoals blijkt uit Moessies herhaalde formulering van zijn wensen en behoeften: 'Als ik wil spelen...'; 'Als ik moe ben...'; enzovoorts. Elke zin wordt gevolgd door een verklaring over hoe zijn vader deze behoeften vervult. Ook de deelnemers van de focusgroep benadrukten het belang om mentaal en emotioneel beschikbaar te zijn voor hun kinderen.

Tijdens de focusgroep over *Sara en Hamza* vertelde Hadiya, een moeder van twee dochters (van zes en vier), dat zij en haar kinderen het boek over het algemeen leuk vonden, maar dat er één verhaal was waar ze commentaar op wilde geven. Dit betrof een verhaal waarin Sara met haar vader meegaat naar de moskee. Het is druk in de moskee en Sara's vader zegt dat ze in de hal moet wachten als ze hem kwijtraakt. Dit gebeurt inderdaad en Sara wacht op de aangewezen plaats tot het gebed klaar is. Hadiya zegt hierover:

Ik keek (...) voorzichtig naar mijn kinderen, van 'hoe komt het over?' (...) wordt het niet te spannend voor ze? (...). Ik dacht nou ja, (...) het is heel raar dat als de vader zijn dochter kwijtraakt dan gewoon gaat bidden (...). Het is een jong meisje hè. Dat zou mijn man nooit doen.

Het is opvallend dat Hadiya en Mahwish (de auteur van het boek) zich in dit specifieke verhaal allebei op de behoeften van het kind richten, maar anders denken over de positie van de ouder. Hadiya ziet de ouder als een proactieve probleemoplosser (een 'gever'), terwijl de auteur meer autonomie aan het kind zelf lijkt toe te kennen. In reactie op een eerdere versie van dit essay benadrukte Mahwish dat deze specifieke situatie volgens haar een goede leerervaring biedt, omdat de moskee als een veilige plek wordt beschouwd. Dit laat zien hoe context-gebonden en flexibel opvoednormen zijn (cf. Schenkels en Mutsaers 2019).

Over het algemeen gaven de deelnemers echter aan zich te herkennen in de opvoedstijlen van de personages en waren ze het erover eens dat deze exemplarisch waren voor goed ouderschap. Opvallend genoeg bleek uit opmerkingen van ouders dat zijzelf wellicht zelfs nog wat responsiever – en dus kindgericht – zijn dan de ouderpersonages in de boeken. Veel interacties in de boeken zijn weliswaar warm en leeftijdsadequaat, maar wel wat instructief en eenzijdig als het om religieuze (kennis) overdracht gaat. Bovenstaande uitspraken van Elif getuigen van deze responsiviteit, maar het volgende citaat van Esma is wellicht nog illustratiever. Zij maakte deze opmerking toen we het in de focusgroep hadden over het feit dat de personages in het boek *Sara en Hamza* geen gezichtjes hebben.

Vandaag las ik het hoofdstukje op bezoek bij oma [uit *Sara en Hamza*] voor. Daar heb je dus die tekening dat ze op de bank zitten met hun oma met een ijsje. En ik was aan het lezen en het ging over linzensoep. En toen zei mijn zoontje: 'Ja, maar waarom zie ik het niet?' Daarom dacht ik: 'Nou, dat gaat over die [niet afgebeelde] gezichtjes.' Toen zeg ik: 'Wat dan?' 'Nou, dat is toch geen linzensoep. Dat zijn ijsjes.' (...) Wij als ouders hebben een heel andere ingeving soms dan dat de kinderen dat op dat moment beleven. Dat vind ik dan ook wel heel grappig om dan weer te zien.

Uit deze uitspraak halen wij dat Esma haar zoontje niet alleen uitnodigt om zijn beleving te delen, maar deze tevens validiteit toekent.

Een belangrijke kanttekening om te maken is bovendien dat de boeken niet primair als opvoedboeken voor ouders zijn bedoeld, waardoor een getrouwe weergave van bijvoorbeeld opvoedstijlen van ouders niet altijd de prioriteit hebben, aldus Den Toom (auteur van *Nora leert over Allah*).

Desalniettemin gaven de andere drie auteurs aan bewust een aantal 'verborgen boodschappen' voor ouders in hun boeken te hebben verwerkt. Een voorbeeld hiervan is te vinden in het werk van Aaras (auteur van *De ramadankalender*). Een van de deelnemende ouders zei dat het haar opviel dat de vader in een bepaalde scène

openlijk zijn genegenheid toont aan zijn vrouw. Over de onderliggende pedagogische 'les' van deze passage zei Aaras:

Het is best wel een beetje een schaamte om bijvoorbeeld ouders te zien knuffelen. Heel veel hebben dat vroeger niet gezien en je ziet in deze generatie dat dat wat geaccepteerder is, maar ook dat ze zeggen maar 'hoe kan het eigenlijk dat wij het nooit hebben gezien?' Want in de islam is dat wel, daar zijn voldoende bronnen voor. Profeet Mohammed was een liefdevolle man, hielp zijn vrouw altijd. Maar in de cultuur is dat niet altijd de norm, dat bijvoorbeeld de man in huis helpt. En ik vind het wel anno 2021, maar ook (...) islamitisch gezien zitten daar leringen in. (...) de basis is wel als je dan in de Koran kijkt, liefdevol, barmhartig, met elkaar plezier hebben (...). Dus daar zit ook in de illustraties wel een boodschap.

Intuïtief roept dit de vraag op: als we overeenkomsten zien tussen deze voorstellingen en de dominante ideologie van intensief ouderschap, zien we dan een vorm van zelf-kolonisatie (cf. Nash 2012; Williams 2020)? Wij betwisten dit idee en wijzen op de autonomie van de auteurs in kwestie en de manier waarop ze bronnen hebben aangeboord die we zelden in het discours over intensief ouderschap tegenkomen. Een ander voorbeeld is te vinden op bladzijde drie van *Moessie*, waar het kind zegt: 'Als ik wil klimmen... dan is papa mijn berg' en de lezer een beeld voorgeschoteld krijgt van Moessies vader in gebed terwijl Moessie in volle vaart boven op hem springt (zie afbeelding 5). De auteur, Abdelhakim Chouaati, heeft dit bedoeld als verwijzing naar de volgende Hadith:

Shidan ibn al-Had vertelde: 'De Boodschapper van Allah (vrede zij met hem) kwam één van de avondgebeden met ons verrichten en hij droeg zijn kleinzoon Hassan, of Hussein. De profeet (vrede zij met hem) liep naar voren, zette zijn kleinzoon neer en begon met het gebed. Hij knielde erg lang aan het einde van het gebed. Ik tilde mijn hoofd op en zijn kleinkind was op de rug van de profeet (vrede zij met hem) geklommen terwijl hij in geknielde houding was. Daarop ging ik verder met mijn knieling.

Toen de profeet (vrede zij met hem) klaar was met het gebed zeiden de mensen: 'O boodschapper van Allah, u knielde erg lang aan het einde van het gebed, het duurde zo lang dat we dachten dat er iets gebeurd was of dat u een openbaring had ontvangen.' De profeet (vrede zij met hem) zei: 'Niets van dat was het geval. Het was daarentegen mijn kleinzoon die op mijn rug geklommen was, en ik hou er niet van om hem af te kappen voordat hij tevreden is (en iets anders gaat doen).'

(Soenan Al-Nasaa'i)³

Afbeelding 5 Moessie klimt op de rug van zijn vader terwijl hij bidt
(*Moessie - Papa is mijn beste vriend*, p. 7).

Deze Hadith geeft niet alleen aan dat de Profeet de behoeften van het kind vooropstelde en deze nadrukkelijk kende; hij deed dit terwijl hij een van de belangrijkste rituelen van zijn religie uitvoerde: het gebed (Al-Awadi 2018). Van een autoritaire opvoedstijl of strikte scheidslijn tussen ouder- en kind belevingswerelden (cf. Bucx et al. 2015) lijkt in deze overlevering geen sprake. De Profeet laat in feite zien dat de speelse kinderwereld samen kan gaan met het domein van volwassen/oudere gelovigen, waar de serieuze uitvoering van het gebed van groot belang is (Sulaiman et al. 2014). Zodoende lijkt de profetische opvoeding – in ieder geval de toepassing hiervan in dit boek – eigentijdser dan die van veel Nederlandse ‘eerste generatie’-moslimmigrantgezinnen.

3c Gebeurt het allemaal binnen het kerngezin?

Eerder onderzoek onder moslimmigranten van de eerste generatie in Groot-Brittannië wees uit dat de opvoeding van kinderen, maar vooral de religieuze opvoeding, een taak is die idealiter met meerdere leden van de uitgebreide familie wordt gedeeld (cf. Scourfield et al. 2013). Hoe zit het met de vier onderzochte boeken? Hoe wordt dit hierin voorgesteld?

In de verhaallijnen van de boeken vindt de opvoeding, inclusief de religieuze opvoeding, grotendeels plaats binnen het kerngezin, dat wil zeggen door de ouders. In een eerdere publicatie hebben we de term *sacred self-responsibilisation* (Schenkels et al. 2021) gebruikt voor de heilige verantwoordelijkheid die ouders op zich nemen om de religieuze opvoeding van hun kinderen te verzorgen. Dit heeft een individualistische en deterministische ondertoon, vooral in de context van COVID-19-lockdowns. In dit onderzoek zien we nog steeds de waarde van dit concept, maar zien we ook (duidelijker) verschillende posities.

Zoals gezegd vindt het merendeel van de verhalen in de boeken plaats binnen het kerngezin en nemen de ouderlijke personages niet alleen het grootste deel van het opvoedkundige werk op zich, maar zijn de opvoedkundige rollen van andere volwassenen – evenals die van kinderen zelf – grotendeels afwezig in de verhalen. In die zin lijkt het voorbeeldgedrag van Profeet Mohammed, dat in verschillende passages van de kinderboeken voorkomt, alleen op de ouders geprojecteerd te worden, hoewel de opvoedtaken in de Hadith over de Profeet over vele rollen in de samenleving worden verdeeld: grootouder (Soenan Al-Nasa'i, 1141), leraar (Sahih Boekhari, 6038), leden en leiders van de gemeenschap (Soenan Abu Dawud, 4969) en anderen.

In de laatste focusgroep bevestigden de auteurs dat de gezinnen in de boeken op deze manier werden ge(re)presenteerd. Atika Aaras gaf wel aan dat de pedagogische rol van het kind zelf en van zijn/haar leeftijdsgenoten wel degelijk een plaats heeft in andere boeken die zij schreef als onderdeel van de educatieve reeks waartoe ook *De ramadankalender* behoort. Bovendien zagen zowel onze deelnemende lezers als wijzelf concrete voorbeelden van de 'decentralisatie' van het kerngezin, met name in het boek *Sara en Hamza*. Meerdere verhalen in dit boek tonen familiebijeenkomsten, wat aansluit bij de opmerking van deelnemend lezer Elif dat religieuze opvoeding in elk geval voor haarzelf sterk verbonden was met haar gemeenschap. Verder speelt de oma van Sara en Hamza een competente rol in de opvoeding van de kinderen (zie afbeelding 6) en is hun religieuze opvoeding deels 'uitbesteed' aan een moskee. Hoewel dit laatste gezien zou kunnen worden als een religieuze versie van buitenschoolse opleiding waar veel ouders uit de middenklasse hun kinderen tegenwoordig voor inschrijven (vgl. Lareau 2011), spreekt het voor zich dat dergelijke *outsourcing* in veel moslimgemeenschappen wereldwijd voorkomt.

Afbeelding 6 Sara en Hamza bij hun oma thuis (*Sara en Hamza*, p. 19).

In veel opzichten viel het toenemende belang van het kleine en 'geplande' kerngezin in Nederland samen met de groeiende secularisatie (bijvoorbeeld Bakker et al. 2010, 270). Dit betekende niet alleen dat de negatieve houding van religieuze autoriteiten ten opzichte van geboortebeperving en anticonceptie minder aandacht kreeg en dat vrouwen zich begonnen te ontworstelen aan het (christelijke) model van de huisvrouw, met steeds kleinere gezinnen als gevolg; het betekende ook dat het gezag over kinderen niet meer zozeer bij de (religieuze) gemeenschap maar bij de gezinnen thuis kwam te liggen (ibid.). In de islam zijn huwelijk en ouderschap inherent met elkaar verbonden; op basis van profetische overleveringen gelooft men dat ouderschap al voor de geboorte van het kind begint met het kiezen van een goede partner (Sulaiman et al. 2014). Hoewel nergens in de boeken expliciet wordt vermeld dat de ouders getrouwd zijn, kan in zeker drie van de vier gevallen worden geconcludeerd dat hun relaties 'intact' zijn (in *Nora leert over Allah* komt geen vaderfiguur voor). Bovendien zijn islamitische autoriteiten, bijvoorbeeld de meeste islamitische rechtsscholen, veel terughoudender over gezinsplanning in vergelijking met bijvoorbeeld de katholieke kerk (Roudi-Fahimi 2004). Dus zelfs als de gezinnen in de boeken (met gemiddeld 2,2 kinderen per huishouden) als relatief 'klein' kunnen worden beschouwd, zegt dit waarschijnlijk niet zoveel over hun religiositeit.

Gezien de focus van ons onderzoek zijn we niet zozeer geïnteresseerd in de samenstelling van het gezin, maar meer in de manier waarop relaties en rolverdelingen worden weergegeven en betekenis krijgen. De opmerking van Atika Aaras over genegenheid tussen echtgenoten (zie hierboven) is één voorbeeld, evenals de actieve en empathische rol van de vaders in de boeken. Meerdere deelnemers gaven aan dat er in dat opzicht echt dingen aan het veranderen zijn in vergelijking met het gezinsleven van vorige generaties. Toen we tijdens onze focusgroepen het onderwerp van (veranderende) rolverdelingen tussen echtgenoten bespraken, ontdekten we dat islamitische bronnen niet slechts als (vastomlijnd) referentiekader dienen, maar dat deze worden afgewogen tegen vaak complexe en contingente levenskeuzes, zoals Den Toom uitlegde tijdens onze laatste focusgroep:

Het vertrekpunt is in die zin ook niet per se altijd, zoals we idealistisch zouden stellen, de theologie. Maar het vertrekpunt is soms ook: dit is mijn realiteit en als ik naar de theologie kijk, dan valt mijn realiteit daar prima in te passen. Dat is een hele fijne lijn natuurlijk, waarbij je alle kanten op kan (...) als een dame nu zegt: 'Luister, ik ga niet werken. Jij moet mij onderhouden en ik ga gewoon lekker thuis zitten voor de kinderen zorgen, want dat is het recht wat de islam heeft gegeven.' [Dat] is precies hetzelfde argument als zeggen: 'Luister, ik wil gewoon gaan werken. En jij bent ook verantwoordelijk voor de opvoeding van kinderen.'

4 Stelling 2: Het gebruik van symbolen en literaire vormen van de dominante cultuur: onderwerping, noch harmonie

Als we Williams (2020) en Nash (2012; 2019) volgen, komt de toe-eigening van mainstream culturele symbolen en literaire formats in kinderboeken voort uit een sterk consumptiemodel dat moslimauteurs dwingt tot 'taalspelletjes' die waarschijnlijk ten koste gaan van de islamitische ethos en identiteit. Deze aanname spookte door ons hoofd toen we de boeken in de focusgroepen bespraken. We vroegen ons af of de inbedding van de boeken in 'Nederlandse' signalen, scripts en symbolen inderdaad ten koste ging van hun islamitische ethos en identiteit.

Kort gezegd: er zijn veel voorbeelden van een dergelijke inbedding te vinden zonder dat dit de islamitische boodschappen van de boeken aantast. Denk bijvoorbeeld aan de moeder en dochter in *Nora leert over Allah* die door het vlakke landschap van Nederland fietsen, de vader van Moessie die op zijn bakfiets zit (een symbool van de Nederlandse middenklasse cultuur) of boterhammen smeert voor de lunch. Volgens meerdere deelnemers van de focusgroepen verzwakt het gebruik van deze symbolen de kernboodschap niet, maar maakt het de boeken juist herkenbaarder. Hadiya zei bijvoorbeeld dat ze blij was dat meisjespersonages in sommige boeken een grote rol speelden en werden gepresenteerd op een manier die herkenbaar was voor haar dochters:

Met vleugels en een strik in haar haar. Gewoon zo'n lekker meisje. Niet meteen een meisje met een hoofddoek, want dat zie je vaak in [islamitische] boekjes. En ik zeg altijd dat het ze heel mooi staat, maar waar in Nederland zie je jonge meisjes onder de tien met een hoofddoek rondlopen? Ze zijn er vast wel, maar ze zijn op twee handen te tellen.

Het meest sprekende voorbeeld van herkenbaarheid kwam naar voren toen de dochter van een andere deelnemer, die een tijdje meedeed met de (online) focusgroep, *De ramadankalender* naast haar moeder zag liggen en naar de illustratie van het personage Safiya wees met de woorden 'dit ben ik'. Meerdere auteurs zeiden dat ze geïnspireerd waren door het werk van de bekende Nederlandse kinderboeken-auteur Annie M.G. Schmidt en elementen van haar speelse en rijmende stijl in hun boeken hadden verwerkt. In plaats van een obstakel te vormen voor de religieuze pedagogiek in de boeken, vonden meerdere ouders dat deze stijl de pedagogische boodschap juist versterkte.

Maar we kunnen nog een stap verder gaan. In *De ramadankalender* speelt het hele verhaal zich af in de woonkamer, waar voorwerpen aanwezig zijn als slingers, lampen

en kaarsen die duidelijk geassocieerd kunnen worden met feestelijkheden rond de ramadan. Met andere woorden, herkenbare symbolen van moslimidentiteit lijken duidelijk in deze afbeeldingen te zijn 'gecodeerd', om met Du Gay et al. (1997) te spreken. Er is echter ook een voorwerp te zien dat algemeen erkend wordt als een populair hedendaags element van de kindertijd in Nederland: de zogenaamde 'tipitent' (zie afbeelding 7).

Afbeelding 7 Djunaid, Safiya en hun vader in hun woonkamer met de tipitent in de hoek (*De ramadankalender*, p. 8).

De tipitent is ook een zeer populair item in niet-islamitische huishoudens in Nederland en is verkrijgbaar in bijna elke winkel voor speelgoed, meubels of lifestyleproducten. In zoverre leek het ons de incorporatie van een mainstream consumptie-item. Maar na het lezen van de eerste versie van dit hoofdstuk zei auteur Atika Aaras dat ze het slechts gedeeltelijk eens was met onze interpretatie. Volgens haar eigenen veel Nederlandse moslimgezinnen zich deze 'tipitent' eveneens toe als religieus symbool, vooral tijdens de ramadan. Dit hangt samen met het idee dat de Koran tijdens de ramadan in een grot aan de Profeet Mohammed werd geopenbaard. De tipitent wordt dan een symbolische grot, waarin kinderen zich net zoals de Profeet kunnen terugtrekken.

Een vergelijkbaar voorbeeld is te vinden op het omslag van *Sara en Hamza* (afbeelding 2), waar een windmolen pal naast een moskee staat afgebeeld. Windmolens zijn klassieke, nogal cliché symbolen van Nederlandse landschappen. Door deze samen

met een moskee op het omslag te plaatsen, wordt onmiskenbaar uiting gegeven aan de Nederlandse moslimidentiteit. Een deelnemende lezer zei echter dat het omslag voor haar een dubbele symboliek heeft: windmolens hebben ook een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van islamitische culturen.

Een derde voorbeeld toont het belang van wat Hall (1997) ooit zei: concepten en beelden doen hun werk pas wanneer ze georganiseerd zijn, dat wil zeggen, wanneer ze een systeem van representatie vormen. Zulke systemen kunnen zich op mondiale schaal ontwikkelen (denk aan culturele industrieën die overal ter wereld op dezelfde manier werken en daardoor 'culturele circuits' homogeniseren), maar we kunnen ze ook op een bescheidener schaal bestuderen, bijvoorbeeld door te kijken naar hoe een enkel boek als systeem werkt. In dat geval is het belangrijk om te beseffen dat de bladzijden van een boek als *Moessie* bewust zo zijn geordend dat ze een dubbele symboliek overbrengen. Als je kijkt naar de tweede en derde bladzijde van het boek, zie je links een grote afbeelding van Moessie en zijn vader die verkleed als Mario en Luigi een computerspel spelen en rechts de eerdergenoemde afbeelding van Moessie die boven op zijn biddende vader klimt. Deze weloverwogen volgorde maakt duidelijk dat deze twee interacties tussen vader en zoon niet los van elkaar staan, maar met elkaar verbonden zijn. Beide afbeeldingen benadrukken hun speelse, hechte relatie; of het nu in een setting van (westers) vermaak is of in gebed.

De meeste discussies over symboliek ontstonden rond religieuze thema's, zoals hoe het dragen van een hoofddoek zou moeten worden verbeeld. Dit laatste onderwerp kwam in twee verschillende sessies aan bod en draaide om de vraag of de moeders in de boeken thuis wel of niet afgebeeld moesten worden met een hoofddoek. De meeste deelnemende ouders zeiden dat het hen opviel dat de moeders thuis werden afgebeeld met een hoofddoek (waar men die meestal niet draagt). Net als bij andere meer theologische onderwerpen die tijdens de sessies werden besproken, bleken de keuzes die auteurs (en uitgevers) maakten vaak voort te komen uit zowel theologische als meer pragmatische overwegingen. Atika Aaras vertelde dat ze er in *De ramadankalender* voor had gekozen om een moeder met een hijab af te beelden, ook binnenshuis, hoewel ze zich onder familie bevindt:

Deze familie is aan mij te linken. Als er een camera in mijn huis zou zijn, dan draag ik mijn hoofddoek, maar als die er niet is, dan draag ik hem niet. Ik ben het minst herkenbaar in de afbeeldingen, maar mijn kinderen zijn heel herkenbaar. Dus ik heb ervoor gekozen om dat [het niet dragen van een hoofddoek] niet te doen. Maar dat doen we wel in andere boeken.

Tijdens de focusgroepen werd niet zozeer gerept over de hegemonie van de Nederlandse mainstreamcultuur, maar meer op ontwikkelingen binnen de Nederlandse moslimgemeenschap. Deze 'naar binnen' gerichte kritische blik viel ons in ons online veldwerk ook al op (Schenkels en Mutsaers 2019). In sommige gevallen leek meer invloed vanuit 'de' Nederlandse cultuur zelfs gewenst, aldus kinderboekenschrijver Abdelhakim Chouaati:

Ik denk dat in de Nederlandse cultuur een recensent eerlijk kan zeggen vanuit zijn achtergrond en specialisatie wat hij van iets vindt en in de moslimgemeenschap hebben wij die vrijheid nog niet. Dat gevoel heb ik heel sterk. Je kan niet zeggen wat je werkelijk vindt van iets. En ook omdat het misschien een islamitisch boekje is, is het net alsof je kritiek hebt op de islam (...). Dat is geen goede ontwikkeling. Gewoon het kunnen geven van feedback met de bedoeling dat iedereen er beter van wordt. Dat hebben wij niet. Het wordt gelijk persoonlijk genomen als een aanval.

5 Conclusie

We stelden in dit artikel als eerste de vraag: op welke manieren worden ouder-kind relaties en identiteiten van Nederlandse moslimouders discursief geconstrueerd in hedendaagse Nederlandse islamitische kinderboeken? Onderstaand citaat van een deelnemer, Atika Aaras, biedt een goede samenvatting van ons pleidooi voor een herwaardering van ons begrip van 'moslimschrijvers en schrijven over moslim-zijn' in een westerse context.

En als ik dan kijk, ook in mijn omgeving, (...) dat mannen zich heel bewust zijn gaan verdiepen in de religie en het voorbeeld van Profeet Mohammed zijn gaan volgen en daarin zie je dat hij zijn vrouw hielp in het huishouden, dat hij speelde met kinderen. (...) En [zeggen]: 'Vanuit mijn culturele achtergrond heb ik het niet meegekregen, maar nu ik kennis ben op gaan doen over mijn religie ben ik geïnspireerd.' Dus nog niet eens zozeer altijd vanuit de Nederlandse samenleving. Wat wel een beetje zo gedacht wordt, van, hij is *vernederlandst*. Nou nee, hij is zich juist gaan verdiepen in religie.

Wie stelt dat het bovengenoemde voorbeeld van Aaras – of een van de andere voorbeelden van de representaties van het kerngezin, familierelaties en rolverdelingen, of van culturele formats en literaire vormen – alleen maar wijst op culturele hegemonie, steekt zijn kop in het zand. Door argumenten van culturele hegemonie in het concrete te bestuderen, komen hun zwaktes aan het licht – onze eerste stelling. De verschillende voorstellingen en interpretaties van het gezinsleven die in dit hoofdstuk de revue zijn gepasseerd laten zien dat oppervlakkige overeenkomsten met betrekking tot empathisch ouderschap, gezinssamenstelling, betrokkenheid van

de vader, ouderlijk determinisme, enzovoorts geïnspireerd kunnen zijn door zeer verschillende (culturele en religieuze) bronnen.

Bovendien gaat de toepassing van mainstream culturele symbolen en literaire vormen geenszins ten koste van de islamitische ethos en identiteit – onze tweede stelling. Door dergelijke processen uitsluitend te zien als reacties op de dominante ideologie van intensief ouderschap, ontnem je moslimgemeenschappen hun eigenheid, eigen verantwoordelijkheid en interne discussie. Zoals we hebben gezien, gaan veel van de discussies over representatie niet alleen (of zelfs helemaal niet) over het tegengaan van de dominante ideologie van intensief ouderschap in de (Nederlandse) samenleving, maar vinden ze plaats binnen moslimgemeenschappen en hebben ze betrekking op interne discussies over (de interpretaties van) islamitische theologie. Zo laten de fragmenten over de representatie van hoofddoekjes zien dat discussies over identiteit meerdere kanten op werken.

Een vergelijkbare conclusie kan getrokken worden aangaande de representatie van de ouderidentiteit, in het bijzonder rondom genderpatronen. Is er sprake van een verschuiving in Nederlandse moslimgezinnen van een ‘verborgen matriarchaat’ naar een meer evenwichtige rolverdeling of anderszins? Op basis van ons veldwerk kunnen wij daar geen eenduidige conclusie over trekken. Wel kunnen we concluderen dat op het vlak van gendernormen en vooral vaderschapsidentiteit het nodige ‘representatieve werk’ wordt gedaan. De kinderboeken in kwestie zijn in hun verbeelding van betrokken vaderschap enerzijds voorschrijvend, anderzijds haastten zowel schrijvers als ouders zich dikwijls om te zeggen dat zowel hun eigen partners als die in hun directe omgevingen een evenwichtige ouderrol vervullen. De representaties in de boeken zijn dus niet alomvattend – zie ook onze opmerkingen over opvoedstijlen (hoofdstuk 3b) – maar wel indicatief voor belangrijke discursieve ontwikkelingen.

Het moge dus duidelijk zijn dat we het niet eens zijn met pessimistische ideeën over de zelfkolonisatie van moslimauteurs. Niet alleen omdat ‘westerse’ en ‘islamitische’ opvattingen niet altijd met elkaar in conflict zijn, maar ook omdat het spreken over onvermijdelijke zelfkolonisatie vooroordelen oproept over moslimgemeenschappen als vastomlijnde entiteiten zonder interne dynamiek die zich alleen kunnen aanpassen aan ‘de ander’. Een dergelijke benadering gaat voorbij aan het feit dat moslimauteurs en -gemeenschappen gevormd worden door allerlei invloeden en dat deze invloeden zowel intern als extern van aard zijn.

Op basis van ons onderzoek vinden we echter dat deze boeken ook niet slechts moeten worden gezien als producten van culturele hybriditeit. Het feit dat identiteitsconstructies, om Hall (1997) te citeren, niet essentialistisch maar eerder tijdelijk,

positioneel en contingent zijn, betekent niet noodzakelijkerwijs dat mensen er niet naar kunnen en zullen streven om bepaalde opvattingen als hun belangrijkste leidraad aan te houden (bijvoorbeeld islamitische theologie), noch dat ze zich niet zouden moeten verzetten tegen ongewenste incorporatie door dominante opvattingen (bijvoorbeeld betrokken vaderschap dat wordt 'onteigend' en geherdefinieerd als een 'vernederlandste kwaliteit'). De term 'strategisch' uit Halls definitie impliceert dat identiteit altijd in beweging is. De kinderboeken die centraal staan in dit onderzoek vormen in die zin zowel een vastlegging van hedendaagse Nederlandse moslim ouderidentiteit, als vertellingen die deze identiteit een zekere openheid verschaft.

Noten

- 1 Een eerdere, Engelstalige versie van dit artikel is verschenen als boekhoofdstuk "How Our Children's Books Help to Negotiate Good Parenthood: A Participatory Discourse Analysis of Dutch Islamic Children's Books with Muslim Authors and Parents," in *Muslim Writing, Writing Muslimness in Europe: Transcultural Literary Approaches* (Routledge 2024), geredigeerd door Carmen Zamorano Llana, Mattias Aronsson, Billy Gray, Carolina León Vegas en Carles Magrinyà Badiella.
- 2 De namen van de deelnemende ouders zijn gefingeerd. Kinderboekenauteurs zijn, met goedkeuring, bij hun echte naam genoemd.
- 3 De Nederlandse vertaling van deze Hadith hebben we overgenomen uit Alexander den Toom, *De profetische opvoeding*. Kleine Moslims: eigen uitgave, 2020.

Literatuur

- Ahmad, Waqar, en Ziauddin Sardar, red. 2012. *Muslims in Britain. Making Social and Political Space*. Londen: Routledge.
- Al-Awadi, Hesham. 2018. *Children Around the Prophet. How Muhammad Raised the Younger Companions*. Scotts Valley: CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Bakker, Nelleke, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerden. 2010. *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000*. Assen: Van Gorcum.
- Bothelo, Maria José, en Masha Kabakow Rudman. 2009. *Critical Multicultural Analysis of Children's Literature. Mirrors, Windows, and Doors*. Londen: Routledge.
- Briggs, Charles L. 2005. "Communicability, Racial Discourse, and Disease." *Annual Review of Anthropology* 34, 269-91.
- Bucx, Freek, red. 2015. *Opvoeden in niet-westerse migrantgezinnen. Een terugblik en verkenning*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Crul, Maurice, Elife Keskiner en Frans Lelie. 2016. "The Upcoming New Elite Among Children of Immigrants: A Cross-Country and Cross-Sector Comparison." *Ethnic and Racial Studies* 40, no. 2: 209-29.
- Du Gay, Paul, Stuart Hall, Linda Janes, Hugh Mackay en Keith Negus. 1997. *Doing Cultural Studies. The Story of the Sony Walkman*. Londen: Sage Publications.
- Eckert, Stine, en Kalyani Chadha. 2013. "Muslim Bloggers in Germany: An Emerging Counterpublic." *Media, Culture & Society* 35, no. 8: 926-42.
- Faircloth, Charlotte. 2020. "Parenting and Social Solidarity in Cross-Cultural Perspective." *Families, Relationships and Societies* 9, no. 1: 143-59.

- Furedi, Frank. 2002. *Paranoid Parenting: Why Ignoring the Experts Might Be Best for Your Child*. Chicago: Chicago Review Press.
- Ghonem-Woets, Karin, en Herman Beck. 2013. "Noach, Jezus en Mohammed in jeugd literatuur. Mensen, helden en/of rolmodellen?" In *Helden, idolen en iconen in de jeugd literatuur*, geredigeerd door Mildred A. de Bruijn, Karin Ghonem-Woets en Inge Verouden, 111-25. Tilburg: Tilburg University Press.
- Giladi, Avner. 2009. "Islam." In *Children and Childhood in World Religions: Primary Sources and Texts*, geredigeerd door Don S. Browning en J. Bunge Marcia, 151-216. New Jersey: Rutgers University Press.
- Gillies, Val, Rosalind Edwards en Nicola Horsely. 2013. *Challenging the Politics of Early Intervention: Who's 'Saving' Children and Why*. Bristol: Policy Press.
- Hall, Stuart. 1996. "Introduction: Who needs 'identity'?" In *Questions of Cultural Identity*, geredigeerd door Stuart Hall en Paul du Gay, 1-17. Londen: Sage Publications.
- Hall, Stuart, red. 1997. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. Londen: Sage Publications.
- Hays, Sharon. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Hecht, Tobias. 1998. *At Home in the Street: Street Children of Northeast Brazil*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedberg, Lara, Paul Venzo en Helen Young. 2022. "Mums, Dads and the Kids: Representations of Rainbowfamilies in Children's Picture Books." *Journal of LGBT Youth* 19, no. 2.: 198-216.
- Janson, Torsten. 2018. "Islamic Children's Literature: Informal Religious Education in Diaspora." In *Handbook of Islamic Education: International Handbooks of Religion and Education*, Vol. 7, geredigeerd door Daun Holger en Reza Arjmand, 435-69. New York: Springer.
- Lancy, David. 2015. *The Anthropology of Childhood: Cherubs, Chattel, Changelings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lareau, Annette. 2011. *Unequal Childhoods. Class, Race and Family Life*. Los Angeles: University of California Press.
- Maliapaard, Mieke, en Richard Alba. 2016. "Cultural Integration of the Muslim Second Generation in the Netherlands: The Case of Gender Ideology." *International Migration Review* 50, no. 1: 70-94.
- Nash, Geoffrey. 2012. *Writing Muslim Identity*. New York: Continuum.
- Nash, Geoffrey. 2019. "Arab Voices in Western Writing: The Politics of the Arabic Novel in English and the Anglophone Arab Novel." *Commonwealth Essays and Studies* 39, no. 2: 27-37.
- Panferti, Maria D. 2010. "From Enrico to Charlie: The Parent-Child Relationship in Children's Literature." *International Journal of the Jurisprudence of the Family*, no. 101: 101-111.
- Pels, Trees, en Mariëtte de Haan. 2007. "Socialization Practices of Moroccan Families after Migration. A Reconstruction in an 'Acculturative Arena'." *Young Nordic Journal of Youth Research* 15, no. 1: 71-89.
- Pels, Trees. 2000. "Muslim families from Morocco in the Netherlands: Gender Dynamics and Fathers' Role in the Context of Change." *Current Sociology* 48, no. 4: 75-93.
- Pesonen, Jaana. 2021. "Family in Finnish Picturebooks: Playful Books Challenging the Normative Representation of Family." In *Children's Literature and Intergenerational Relationships. Encounters of the Playful Kind*, geredigeerd door Justyna Deszcz-Tryhubczak en Irena Barbara Kalla, 225-241. Londen: Palgrave MacMillan.
- Raffaetà, Roberta. 2016. "Migration and Parenting: Reviewing the Debate and Calling for Future Research." *International Journal of Migration, Health and Social Care* 12, no. 1: 38-50.

- Roudi-Fahimi, Farzaneh. 2004. "Islam and Family Planning." *Population Reference Bureau*, augustus 2004. <https://www.prb.org/wp-content/uploads/2004/09/IslamFamilyPlanning.pdf>.
- Schenkels, Alex, en Paul Mutsaers. 2019. "Intensive Islamic Parenting in Neoliberal Times?" Paper gepresenteerd op de jaarlijkse conferentie van de American Anthropological Association, Vancouver Convention Center, Vancouver, 20-24 november. <https://orcid.org/0000-0001-9047-8275>.
- Schenkels, Alex, Sakina Loukili en Paul Mutsaers. 2021. "The Plight of the Parent-Citizen? Examples of Resisting (Self)responsibilisation and Stigmatisation by Dutch Muslim Parents and Organisations during the COVID-19 Crisis". In *The COVID-19 Crisis. Social Perspectives*, geredigeerd door Deborah Lupton en Karen Willis, 183-95. Londen: Routledge.
- Scourfield, Jonathan, Sophie Gilliat-Ray, Asma Khan en Sameh Ohri. 2013. *Muslim Childhood. Religious Nurture in a European Context*. Oxford: Oxford University Press.
- Slootman, Marieke. 2017. "Social Mobility Allowing for Ethnic Identification: Reassertion of Ethnicity Among Moroccan and Turkish Dutch." *International Migration* 56, no. 4: 125-39.
- Smart, Graham 2008. "Ethnographic-Based Discourse Analysis: Uses, Issues and Prospects." In *Advances in Discourse Studies*, geredigeerd door Vijay K. Bhatia, John Flowerdew en Rodney H. Jones, 56-66. Abingdon: Routledge.
- Sulaiman, Adibah, Ezad A. Jamsari en Noorsafuan Che Noh. 2014. "Islamic Environment in Child Development According to the Views of Imam al-Ghazali." *Mediterranean Journal of Social Sciences* 29, no. 5: 33-39.
- Van den Bossche, Sara, en Anne Klomberg. 2020. *Jeugd literatuur door de lens van etnisch-culturele diversiteit*. Utrecht: Eburon.
- Williams, Robert A. 2020. "Passing on Religion as Identity? Anglo-Western Islamic Children's Literature and Muslim Acculturation." *Journal for Cultural Research* 24, no. 2: 85-100.
- Zamorano Llena, Carmen. 2020. *Fictions of Migration in Contemporary Britain and Ireland*. Londen: Palgrave MacMillan.